

ธรรมจักร: สัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา*

Dhammacakka: The Symbol of Dhamma-s in Buddhism

อรรถพล รังสiewicz

Attapol Rangsiwongs

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email: attapolr@yahoo.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) 1) เพื่อศึกษาการใช้คำว่าจักรในบริบทสังคมอินเดียโบราณ 2) เพื่อศึกษาธรรมจักรที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 3) เพื่อวิเคราะห์ธรรมจักรในฐานะสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า

1) คำว่าจักรในบริบทสังคมอินเดียโบราณมีที่มาเริ่มต้นจากกงล้อแห่งรถศึกมีอานุภาพมากในขยายอาณาจักรให้แก่ไพศาลตามคติพุทธศาสนาเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีจักรแก้วทิพย์อันทรงพลานุภาพที่จะขยายอาณาจักรถึงสุดเขตมหาสมุทรทั้ง 4 ทิศ และนำไปสู่คำว่าธรรมจักรแห่งการเผยแผ่พระสัจธรรมอันไร้พรมแดนต่อไป

2) ธรรมจักรที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นมาจากการแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกปวัตตสูตร เพื่อโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้เมืองพาราณสี ในประเทศอินเดีย เปรียบเสมือนพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้เผยแผ่ไปคล้ายล้อรถหมุนเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างไม่มีที่สิ้นสุดซึ่งเหนือกาลเวลาที่ใครๆมีอาจจะกำหนดได้

3) ผลการวิเคราะห์ธรรมจักรในฐานะสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา พบว่า กงล้อธรรมจักรเปรียบเสมือนสัญลักษณ์การปกครองแบบธรรมวิชัยและธรรมราชาตั้งแต่ครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งคตินิยมการสร้างสัญลักษณ์ธรรมจักรให้มีกำหนดจำนวนซี่หลากหลายเปรียบได้กับหลักธรรมได้แพร่หลายสู่สังคมไทย อาทิเช่นจำนวน 8 ซี่ เปรียบกับมรรคมีองค์ 8 เป็นต้น อันทำให้เกิดคุณค่าเป็นทั้งสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนาและสัญลักษณ์แห่งการศึกษาเผยแผ่คุณธรรมความดีอย่างเป็นที่แพร่หลายสืบต่อมาในสังคมไทยในปัจจุบันนี้

คำสำคัญ: ธรรมจักร; สัญลักษณ์แห่งธรรม; พระพุทธศาสนา

Abstract

The study consisted of the following objectives 1) to study the social context of the use of the word “Cakka” in the ancient Indian society, 2) to study Dhammacakka as appeared in the Buddhist, and 3) to analyze Dhammacakka as a symbol of Dhamma in Buddhism.

The results showed that 1) The social context of the use of the word “Cakka” in the ancient Indian society was derived from the Wheel of chariots that had the greatest power for expansion of a kingdom. According to the Buddhism religion, it is believed that the Emperor has a celestial disc with fullest power to expand his kingdom to the end borders of oceans located in four directions. This belief consequently leads to the word of Dhammacakka for dhamma dissemination to the borderless.

2) The study of Dhammacakka (the Wheel of Dhamma) as appeared in Buddhist was originated from the preaching of the Lord Buddha’s first sermon called Dhammacakkappavattana Sutta for the five ascetics at the deer park called Isipatana near Varanasi in India. The Dhamma of the Lord Buddha was first set in motion, like wheels of a chariot move ahead with no both space and time limitations.

3) An Analytical results Dhammacakka as a symbol of Dhamma in Buddhism is found that the symbol of the Dhammacakka is firstly compared to the symbol of the Dhamma Victory and Role Model of the greatest Dhammaraja since King Asoka period. The idealism of the creation of the Dhammacakka wheel has been contained a variety amount of spokes could be interpreted as principles of Dhamma as well and is spreaded into Thailand. For Example, eight spokes could be interpreted the noble eightfold path as well, etc. This idealism is created the values in terms of both the symbol of Dhamma-s in Buddhism and symbol of the valuable education and the preaching of moral and ethics to Thai society nowadays.

Keywords: Dhammacakka; Symbol of Dhamma-s; Buddhism

บทนำ

การใช้คำว่าจักร โดยมีที่มาแห่งกำเนิดจากกงล้อรถศึกในบริบทสังคมอินเดียโบราณ ซึ่งมีการหมุนไปแห่งธรรมทั้งที่เป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และความไม่ยึดมั่นในทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรม จึงเป็นการหมุนไปแห่งจักรอันอาศัยปัจจัยแห่งธรรมโดยสามารถจำแนกนัยธรรมได้ดังนี้

1. การหมุนจักรแห่งกงล้อรถศึก ซึ่งเป็นอกุศลธรรมด้วยความต้องการแย่งชิงอำนาจของพระราชา มิได้ทรงธรรมแห่งการขยายอาณาจักรอันอยู่ภายใต้อกุศลมูลแห่งโลภะ โทสะ โมหะ

2. การหมุนจักรแห่งจักรแก้วทิพย์ อันเป็นกุศลธรรมแห่งความตั้งมั่นในศีลธรรมความดีแห่งพระธรรมที่พระราชาผู้ทรงธรรมในการแพร่ขยายการปกครองแว่นแคว้นให้เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง โดยมีต้องใช้อาวุธและการฆ่าประหารใดๆทั้งสิ้นอันเป็นต้นแบบแห่งการปกครองแบบจักรวรรดิและธรรมราชา

3. การหมุนจักรแห่งกงล้อธรรม อันเป็นไปเพื่อสู่ความไม่ยึดมั่นในทั้งกุศลธรรมและอกุศลธรรมในที่สุด จึงเป็นการหมุนไปเพื่อสู่พระนิพพาน ซึ่งจะต้องอาศัยพระธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นที่ทรงเดชแห่งจักรบนฝ่าพระบาททั้งสองในขณะทรงเสร็จประกาศพระธรรมจักรให้หมุนไปแห่งอริยมรรคมีองค์ 8 ที่จะหยั่งให้พระธรรมและจักรนั้นหมุนไปเพื่อความประพาสปฏิบัติแห่งความหลุดพ้นทุกข์ โดยขอการแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเมื่อวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ก่อนพุทธศักราช 45 ปี โดยมีท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ปัญจวัคคีย์ท่านแรก บรรลุดวงตาเห็นธรรมสำเร็จเป็นพระโสดาบันพร้อมกับเหล่าพรหมและเทพในการประชุมครั้งแรก ประมาณ 18 โภกวิ สำนึกอริยมรรค อริยผล และขณะนั้นได้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรงพร้อมทั้งแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้อันเห็นอวิสัยธรรมชาติ (Tripitaka, 33/2/554) ได้แสดงอานาภาพแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งได้เกิดขึ้นครบองค์สามเป็นครั้งแรกของโลก ถือเป็นกำเนิดดวงล้อแห่งธรรมะ ซึ่งเมื่อเริ่มต้นหมุนแล้ว จะไม่มีใครสามารถหมุนกลับได้เป็นกงล้อแห่งธรรมที่หมุนไปเพื่อสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้ข้ามพ้นจากทุกข์ ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่งว่า

“ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพ ชั้นภุมมะภระจายข่าวว่า “นั่นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ปาอิสิปตมฤทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พรหมณ์ เทวดา มาร พรหม และใครๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้...” (Tripitaka, 4/17/24)

“ธรรมจักร” จึงเป็นคำสำคัญที่ได้ถูกนำมาสร้างเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมของพระพุทธศาสนา อันเปรียบด้วยพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีจักรรัตนหรือจักรแก้ว อันเป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงพระบรมเดชาภาพ ส่วนธรรมจักรมีความหมายแสดงถึงการแสดงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีการเผยแผ่ไปประดุจกงล้อรถหมุนไปอย่างไร้พรมแดนแห่งมนุษยโลก เทวโลก และพรหมโลก ซึ่งเป็นการแสดง

พระสังฆธรรมอันเที่ยงแท้ตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ซึ่งเป็นพระธรรมานุภาพครั้งที่ยิ่งใหญ่มากที่สุดครั้งหนึ่งในโลก เพราะได้แสดงสัจจะอันอยู่เหนือกาลแห่งเวลา ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่าสัญลักษณ์ “ธรรมจักร” ได้เริ่มขึ้นครั้งแรกขึ้นในราวปี พ.ศ. 236 รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ผู้ทรงปกครองชมพูทวีปหรือปัจจุบันคือแผ่นดินอินเดียที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลที่สุดในยุคหนึ่ง พระเจ้าอโศกมหาราชทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยทรงอุปถัมภ์การสังคายนาที่ 3 และจัดส่งคณะสงฆ์ประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศ สำหรับในประเทศไทย มีการขุดค้นพบพระธรรมจักรกับภาพหมอบยุคทวารวดี สะท้อนให้เห็นว่าวงล้อธรรมแห่งพระพุทธศาสนาได้หมุนเข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิแล้ว ซึ่งองค์ประกอบแห่งพระธรรมจักร คือ กงล้อ ดุม และกุ่มแห่งซี่ (Phramaha Udorn Suddhihāṇo, 2011) นั้นล้วนมีนัยสำคัญบ่งบอกถึงวิวัฒนาการแห่งศิลปกรรมที่ได้ถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจแก่นธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นนามธรรม ให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนปรากฏเป็นสัญลักษณ์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์จากบรรดานักปราชญ์ชั้นเลิศที่ได้ออกแบบไว้อันคงอิตตลักษณ์แห่งวงล้อธรรมจักร โดยมีกำหนดจำนวนซี่อันหลากหลายตั้งแต่ 8 ซี่ขึ้นไป เปรียบด้วยหลักธรรมแห่งอริยมรรค มีองค์ 8 และฐานรองวงล้อธรรมจักรสลักเป็นรูปกลีบบัวคว่ำบัวหงาย เปรียบด้วยความบริสุทธิ์แห่งพระพุทธศาสนา ล้วนมีคติความเชื่อเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้อารงอยู่สืบไป จึงได้เกิดพัฒนาการธรรมจักรในสังคมไทยต่อมา ซึ่งได้แสดงถึงคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี พุทธศิลป์ประติมากรรม หลักพุทธธรรม การปกครอง วัฒนธรรมและประเพณี และคุณค่าคตินิยมการใช้เครื่องหมายสัญลักษณ์ธรรมจักรทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นที่แพร่หลายต่อสถาบันการศึกษาและการส่งเสริมจริยธรรม อันเป็นสัญลักษณ์ความดีงามแห่งการให้ความรู้คู่คุณธรรมในจิตใจของคนไทยมาช้านาน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาที่มาแห่งและความหมายของธรรมจักร โดยจะศึกษาในรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสำคัญสู่สัญลักษณ์แห่งธรรมเพื่อเป็นขอบเขตในการศึกษาต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการใช้คำว่าจักรในบริบทสังคมอินเดียโบราณ
2. เพื่อศึกษาธรรมจักรที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
3. เพื่อวิเคราะห์ธรรมจักรในฐานะสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยจากการศึกษาเชิงเอกสาร (Document Research) โดยเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยมีขั้นตอนกระบวนการวิจัย (Reserch process) ได้ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ตั้งข้อสังเกตธรรมจักรที่เจ้าอโศกทรงสร้างไว้จากการสำรวจทั่วชมพูทวีปและธรรมจักรที่ปรากฏในประเทศไทย

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์ เรียบเรียง ข้อมูล อธิบาย สนับสนุนในประเด็นที่สำคัญของงานวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 สรุปผลวิเคราะห์ธรรมจักรในฐานะสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา

ผลงานวิจัย

1. การใช้คำว่าจักรในบริบทสังคมอินเดียโบราณ

ผลการวิจัยพบว่า จักร ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ย่อมหมายถึง ล้อรถแห่งรถศึกใช้ในการสงครามเพื่อขยายอาณาจักรเพื่อให้แผ่นดินได้แผ่กว้างใหญ่ไพศาลยิ่งขึ้น อันได้แสดงถึงแคว้นแห่งมหาอำนาจแห่งการปกครอง และมีการบูรณการโดยใช้จักรนี้เพื่อการพัฒนาตามบริบทแห่งการแผ่อำนาจให้ได้ซึ่งความยิ่งใหญ่แห่งอาณาเขตแห่งการปกครองยิ่งขึ้น โดยผู้วิจัยขอเริ่มต้นประวัติที่มาแห่งการใช้จักรนั้นอันเปรียบด้วยกงล้อในช่วงก่อนพุทธกาลในยุคอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 2,000-900 ปี ก่อนพุทธศักราช เป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดในยุคสัมฤทธิ์ในบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุ (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2009) ซึ่งมีความรู้ความชำนาญแห่งการสร้างเกวียน รถศึก อาวุธ จึงได้ถูกยกย่องความเป็นช่างไม้ ช่างโลหะแห่งยุค เพราะมีความนิยมแห่งการแข่งรถศึกในสมัยนั้น และต่อมาชาวอารยันเข้ามาบุกรุกและปกครองยึดอาณาเขตตลอดลงไปจนถึงแม่น้ำคงคาด้วยเครื่องมือรบอันแข็งแกร่งจากการใช้เหล็กอันทนสมัยกว่าชนพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้รถศึกอันทรงอำนาจแห่งการประชิดบานในการสู้รบซึ่งประกอบไปด้วยล้อและกงล้อรถศึกในการล่ายึดอาณานิคมหรืออาณาจักรอันอยู่ภายใต้จักรวรรดิของจักรพรรดิผู้ทรงเป็นประมุขตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิทรงมีจักรแก้วทิพย์ทรงพลาณภาพแห่งความวิเศษที่นำชัยชนะทั่วปฐพีซึ่งมีอาจมีใครๆ ที่จะต่อสู้ต้านทานได้ จึงเปรียบได้ด้วยอำนาจแห่งกงล้อของรถศึกหมุนไปชนะ ณ ที่ใดนั้น ย่อมสามารถยึดได้ ณ ที่นั้นเช่นกัน จึงกลายมาเป็นอาณาจักรที่ได้ถึงขยายอาณาเขตการปกครองของพระราชที่ได้แผ่ขยายด้วยเหตุแห่งกงล้อรถศึกล้วนเอง (Phramaha Udorn Suddhiñāno, 2011)

2. ธรรมจักรที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า ธรรมจักรได้ปรากฏอย่างแพร่หลายในพระไตรปิฎกถึง 30 แห่ง โดยแบ่งได้เป็น 2 แห่งในพระวินัยปิฎก, 26 พระสูตรในสุตตันตปิฎก และ 2 แห่งในพระอภิธรรมปิฎก ตลอดช่วงในแสดงพระสังฆธรรมแห่งการประกาศพระธรรมจักร หรือพรหมจักร 45 พรรษา กล่าวโดยสรุป จากการปรากฏคำว่า “ธรรมจักร” ในพระไตรปิฎกอย่างแพร่หลาย และบางพระสูตรได้มีการกล่าวซ้ำ และมีความสัมพันธ์อันเกี่ยวเนื่องแห่งนัยความหมายของธรรมจักร โดยผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตและการสามารถจำแนกเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

1) การประกาศพระธรรมจักรแห่งอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นการแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น เปรียบด้วยการประกาศสัจจะแห่งปฏิจจสมุปบาทเช่นกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความดับแห่งสัkkายะแห่งชั้น 5

2) การแสดงปฐมเทศนาแห่งการประกาศพระธรรมจักร ย่อมเกิดแสงสว่างอันเจิดจ้าแผ่นดินไหว อย่างรุนแรงอันเป็นปรากฏการณ์เหนือวิสัยธรรมชาติ และยังเป็นสถานที่ประกาศพระธรรมจักรเป็น 1 ตำบล ในสังเวชนียสถาน 4 ตำบล ซึ่งควรค่าแก่การสักการะและการสังเวชโดยแท้

3) การประกาศพระสัทธรรมแห่งธรรมราชา ย่อมเปรียบด้วยการประกาศธรรมจักรอันครอบคลุม เวไนยสัตว์ทั้งหมดจึงเป็นธรรมจักรหมุนไปอันยอดเยี่ยม ซึ่งพระผู้มีพระภาคเปรียบดังพระเจ้าจักรพรรดิแห่ง ธรรมราชาผู้ทรงมีธรรมเป็นใหญ่ จึงทรงหมุนพระธรรมจักรให้เคลื่อนได้ เฉกเช่นเดียวกับพระสารีบุตรจุ พระราชโอรสองค์ใหญ่ ผู้เป็นธรรมทายาทก็ยิ่งให้จักรหมุนได้ฉับนั้น

4) การเริ่มต้นแห่งพุทธทำนายเพื่อสืบทอดพุทธวงศ์ โดยมีเนื้อหาเริ่มต้นจากพระที่ปึงกรพุทธเจ้า จนกระทั่งถึงพระโคตมพุทธเจ้ารวมทั้งสิ้นมีพระพุทเจ้า 25 พระองค์ที่ทรงได้ “ประกาศพระธรรมจักร”

5) ความตั้งปรารถนาพุทธสาวก ด้วยความเลื่อมใสศรัทธาแห่งการ “ประกาศพระธรรมจักร” และตั้งธรรมจักรข้างหน้าพุทธอาสน์ อันเป็นปัจจัยแห่งความเป็นพระอรหันต์

ธรรมจักร ได้มีนิยามความหมายอันประกอบแห่งโพธิปักขิยธรรม 37 ประการแห่งอริยมรรคซึ่ง ประกอบไปด้วยศีล สมาธิ ปัญญา และอริยสัจ 4 หรือปฏิจจสมุปบาท เป็นธรรมอันเดียวกันซึ่งเชื่อมถึงกันได้หมด อันเปรียบด้วยสายน้ำถึงจะมีหลายสาย แต่จะต้องไหลสู่มหาสมุทรเป็นที่สุด คือพระนิพพาน และท่าน ผู้ประกาศพระธรรมจักรให้ทั้งธรรมและจักรหมุนไปได้นั้น ก็เปรียบประดุจการบันลือสีหนาทของพญาราชสีห์ ซึ่งเป็นการแสดงธรรมจักรหรือพรหมจักรอันครอบคลุมเวไนยสัตว์ทั้งหมด อันเป็นธรรมจักรหมุนไปอย่างยอดเยี่ยมอันไม่มีใครที่จะทัดทานได้

3. วิเคราะห์ธรรมจักรในฐานะสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนา

ผลการวิจัยพบว่า การถือกำเนิดสัญลักษณ์แห่งรูปธรรมโดยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงมีพระราชา ศรัทธาสรางสัญลักษณ์ขึ้นเป็นวงล้อพระธรรมจักรบนหัวสิงห์ 4 หัว แบบหินทรายขัดมันลอยตัวที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด ซึ่งวงล้อพระธรรมจักรมีก้า 32 ซี่ อันเปรียบด้วยหลักธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิด 12 ข้อ ฝ่ายดับ 12 ข้อ รวมเป็น 24 ข้อ และมรรค มืองค์ 8 รวมเท่ากับ 32 ข้อ ตามเนื้อหาในนครสูตร ว่าด้วยนคร (Tripitaka, 16/65/126-129) เพื่อแสดงให้เห็นถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณประกาศต่อเหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ได้มีดวงตาเห็นธรรมเพื่อข้ามวัฏสงสารไปได้ และนำไปสู่ศติการสร้างกองล้อธรรมจักรสืบทอดเรื่อยมา โดยมีมีผลการวิเคราะห์ธรรมจักรในฐานะสัญลักษณ์แห่งธรรมในพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

1) องค์ประกอบของสัญลักษณ์กองล้อธรรมจักร ประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ ก้าแห่งจำนวนซี่กองล้อ และดุม เปรียบด้วยหลักธรรมขององค์พระบรมศาสดาได้ดังนี้

1.1 กำหนดจำนวนซีตั้งแต่ 8 ขึ้นไปอันเปรียบด้วยอริยมรรคมีองค์ 8, 12 ที่ เปรียบด้วยองค์ธรรมแห่งอริยสัจจน 3 รอบแห่งสังขญาณ กิจญาณ และกตญาณ (Thanit Yupho, 1965), 24 ที่ เปรียบด้วยองค์ธรรมแห่งปฏิจาสุมุปาบท 24 คือ สายเกิด 12 ข้อ และสายดับ 12 ข้อ และ 37 ที่ เปรียบด้วยโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ เป็นต้น

1.2 กงล้อ เปรียบด้วยวัฏสงสาร คือ การเวียนว่ายตายเกิดอันไม่มีที่สิ้นสุดแห่งสังสารจักร ซึ่งกงล้อนั้นได้กำลังหมุนตามเข็มนาฬิกา คือ การเวียนทักษิณาวัตร อันเปรียบด้วยการหมุนเข้าไปสู่แกนกลางแห่งคัมเปรียบด้วยการหมุนอันเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นและการกระทำที่สุดแห่งทุกข์ ในทางตรงกันข้ามการหมุนวนเข็มนาฬิกา เปรียบด้วยการหมุนแห่งการทำลายล้างและคลายออกไปอันเป็นวัฏสงสารที่ไม่มีที่สิ้นสุด

1.3 คุม เปรียบด้วยพระนิพพาน คือมีลักษณะรูปทรงกลมคล้ายเลขศูนย์โปร่งไม่ทึบ เปรียบได้ด้วยสัญลักษณ์ความว่างอันเป็นปรมาตมสัจจะที่สูงสุดแห่งสภาวะของสัญญาเวทยินโรธด้วยความหลุดพ้นแห่งผัสสะ 3 อันมีลักษณะแห่งนิพพาน คือ สุญญตา คือ ความว่าง, อนิมิตตา คือ ความไม่มีนิมิต และอัปปนิหิตะ คือ ความไม่ที่ตั้ง (Tripitaka, 18/369/449-450) ด้วยการน้อมจิตเข้าสู่กระแสพระนิพพานเป็นอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความว่างเปล่า หรือ ความไม่มีนิมิต หรือ ความไม่ที่ตั้ง อันเปรียบด้วยคุมทรงกลม มีลักษณะโปร่งเท่านั้น จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งสภาวะความหลุดพ้นและเป็นอสังขตธาตุอันเป็นธาตุอันปราศจากปรุงแต่งแห่งสังขารใดๆ

สัญลักษณ์กงล้อธรรมจักร จึงสามารถวิเคราะห์ความหมายตามหลักธรรมได้ทั้งสิ้นอันมีหลักประพจน์ปฏิบัติตามหลักธรรมแห่งอริยมรรค มีองค์ 8 อันประกอบด้วยมีองค์ธรรมแห่งศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อเป็นปัจจัยแห่งความผาสุกในปัจจุบัน สดุดีสวรรค์เป็นที่หวังได้ และมีพระนิพพานเป็นที่สุด จึงได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมอันทรงคุณค่าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของชาวโลก และได้สืบสานคติการสร้างพระธรรมจักรอันทรงคุณค่าในสังคมไทยต่อไป

2) หลักโพธิปักขิยธรรม 37 ประการในธรรมจักร มีเนื้อหาหลักธรรมตามในอาภาสสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอาภาส ได้กล่าวถึงการเปรียบเทียบการเจริญโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ดังลมที่ย่อมก่อตัวจากทิศทั้ง 4 กี่ดี และย่อมมีอาณาภาพที่แผ่รวมตัวพัดในทิศทางเดียวกันนั้น ก็ย่อมเป็นกำลังในเจริญโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ให้อริยมรรค มีองค์ 8 ที่บริบูรณ์ด้วยกำลังและอาณาภาพยิ่งขึ้นไปเท่านั้น สมดังพุทธดำรัสที่ได้ทรงตรัสว่า

“เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ทำอริยมรรคมีองค์ 8 ให้มาก สติปัฏฐาน 4 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง สัมมปธาน 4 ประการถึงความเจริญเต็มที่บ้าง อิทธิบาท 4 ประการถึงความเต็มที่บ้าง อินทรีย์ 5 ประการถึงความเต็มที่บ้าง พลละ 5 ประการถึงความเต็มที่บ้าง โพชฌงค์ 7 ประการถึงความเต็มที่บ้าง” (Tripitaka, 19/155/84)

เหล่าธรรมทั้งปวงที่พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศพระธรรมอันเป็นที่รวบรวมได้ถึง 84,000 พระธรรมชั้น ๓ แล้วจะต้องประพาศปฏิบัติด้วยการเจริญอริยมรรค มีองค์ 8 ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้นไป อันเป็นเหตุปัจจัยในการเจริญธรรมแห่งโพธิปักขิยธรรม 37 ย่อมถึงความบริบูรณ์มากยิ่งขึ้นเท่านั้นเช่นกัน ก็เป็นเหล่าธรรมที่ล้วนต่างหยั่งลงในอริยมรรค มีองค์ 8 อันมีกำลังและอำนาจแห่งการเจริญศีล สมาธิ ปัญญา มากยิ่งขึ้นจนถึงความบริบูรณ์อันเป็นเหตุปัจจัยเพื่อความหลุดพ้นทั้งสิ้นนั่นเอง จึงเป็นหัวข้อธรรมที่มีหลักธรรมอันกว้างขวางมาก เพราะด้วยพระสัพพัญญุตญาณจึงทรงทราบชัดในธรรมทั้งปวง อย่างไม่มีขอบเขตจำกัดอย่างไม่ติดขัดในเหตุและที่มาแห่งธรรมทั้งปวง และที่สุดแห่งธรรมคือบรมธรรมนั่นเอง

3) พัฒนาการแห่งสัญลักษณ์ธรรมจักรในสังคมไทย ได้แสดงถึงคุณค่าคตินิยมการใช้เครื่องหมายสัญลักษณ์ธรรมจักรอันแฝงไปด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างเป็นที่แพร่หลายที่ได้ส่งเสริมสังคมไทยตลอดจนถึงสถาบันการศึกษาและการส่งเสริมจริยธรรมได้ดังนี้

3.1 ด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี จากหลักฐานสำคัญงล้อหินศิลาธรรมจักรและกวางหมอบเป็นจำนวนมากตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดีช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 ได้บ่งบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์โบราณคดีแห่งอารยธรรมทวารวดี ซึ่งเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองจากการติดต่อค้าขายทางทะเลกับประเทศอินเดียจากการค้นพบตราประทับดินเผารูปเรือเดินทะเล และภาพปูนปั้นเรื่องเล่าชาดกแสดงบุคคลพลายเรือ เป็นต้น (Fine Arts Department, 2005) และมีพัฒนาการทางสังคมในประวัติศาสตร์ของชาติไทยเป็นเวลานาน

3.2 ด้านพุทธศิลปะแห่งประติมากรรม จากการค้นพบวงล้อพระธรรมจักรมีลวดลายไทยจากหลักฐานสำคัญยิ่งทางโบราณคดีที่ได้มีการค้นพบกงล้อหินศิลาธรรมจักรแบบลอยตัวทรงกลม มีทั้งฉลุซี่ล้อแบบโปร่งและทึบ โดยมีฐานลายกลีบบัวคว่ำบัวหงาย (Fine Arts Department, 2005) และท่าของธรรมจักรอันมีลวดลายจำหลักโค้งขมวดคล้ายดั่งเกศรนาบทั้งสองข้างในแต่ละปลายซี่ให้มีความสวยงามมากยิ่งขึ้น เปรียบดั่งฉัพพรรณรังสีดังรูปภาพหินสลักดอกบัวมีรัศมีฉัพพรรณรังสีล้อมรอบ ศิลปะการหัตถสมัยสุโขทัย พ.ศ. 300-400 (Buddhadasa Bhikkhu, 2009) ให้เกิดเอกลักษณ์แห่งศิลปะยุคทวารวดีอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นการกำเนิดงานศิลปะทางด้านประติมากรรมอันเป็นเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทย และได้มีการสืบทอดงานประติมากรรมและสถาปัตยกรรมอันทรงคุณค่าดังตัวอย่างการสร้างกงล้อธรรมจักรแบบลอยตัวขนาดใหญ่ ที่วัดเขาถ้ำเสือ จังหวัดสุพรรณบุรี และวงล้อธรรมจักร 32 ซี่ และ 5 แทนหินนึ่งที่พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม เป็นต้น

3.3 ด้านหลักพุทธธรรม ด้วยการจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี แห่งอาการ 12 บนฐานรองพระธรรมจักร คาถา เย ธมมา บนเสาศิลาแปดเหลี่ยมที่ใช้ฐานรองพระธรรมจักร ที่หมู่บ้านซัปปาอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดลพบุรี (Sompong Santisukhwanta, 2007) ซึ่งเป็นปัจจัยเหตุที่มาของเหล่าธรรมอันได้แก่ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจ 4 ได้ขยายไปยังหมวดธรรมอื่นๆ ได้อีก อาทิเช่น ปัญญาคือแสงสว่างของโลกได้อัญเชิญไว้ในตราสัญลักษณ์ธรรมจักรของมจร. เป็นต้น

3.4 ด้านวัฒนธรรมและประเพณี พระธรรมคำสอนให้หมั่นทำบุญตักบาตรได้สะท้อนวิถีชีวิตอันงดงามจากการทำบุญเข้าวัดตามเทศกาลสำคัญๆ ทางพระพุทธศาสนา จึงได้เกิดการสืบสานประเพณีการตักบาตรเทโว ประเพณีชนทวายเข้าวัด สงกรานต์เพื่อรดน้ำพระพุทธรูปและผู้ใหญ่ด้วยความเคารพ อันก่อให้เกิดวัฒนธรรมอันดีงามล้วนแล้วเป็นคติความเชื่ออันยาวนานซึ่งรักษาไว้ซึ่งความดีงามอันเป็นเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทยจากการค้นพบงานเขียนหินชนวนแผ่นสลักภาพชาดกเรื่องโคชานิยชาดก เป็นรูปเขียนม้าสินธพ อาชาไนยพระโพธิสัตว์ได้นั่งบนธรรมจักรศิลปะสุโขทัย ต้น-กลางพุทธศตวรรษที่ 20 (Fine Arts Department, 2012) ซึ่งมีคุณค่าตามคติความเชื่อในการสร้างสัญลักษณ์ธรรมจักรเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาต่อไป

3.5 ด้านรัฐศาสตร์การปกครอง สร้างสัญลักษณ์ก้องพระธรรมจักรแบบลอยตัวขนาดใหญ่ได้สะท้อนให้ทราบว่าพระราชทรงปกครองประเทศแบบธรรมราชา ซึ่งแสดงถึงสัญลักษณ์แห่งความความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิและธรรมราชาผนวกเข้ารวมกัน (Fine Arts Department, 2012) อันเป็นต้นแบบแห่งการปกครองจักรวรรดิที่ได้สืบสานมาที่ยาวนาน นำเป็นสู่คติความเชื่อในการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่อย่างสงบตั้งแต่ยุคสมัยดินแดนสุวรรณภูมิ คือดินแดนแห่งแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง (Rangsi Suthon. 2013) ก็ย่อมแสดงให้เห็นทราบว่าสัญลักษณ์ดังกล่าวยังคงรักษาคุณค่าทางการปกครองตามหลักธรรมเพื่อความเป็นอยู่อย่างพาสึกของประชาชนอีกด้วย จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ในสมัยรัตนโกสินทร์และได้แสดงตราสัญลักษณ์จักรและตรี (Phra Brahmagunabhorn P.A. Payutto, 2009) และทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมราชาด้วยการทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ 2 ในราชอาณาจักรไทย (Fine Arts Department, 2012) ซึ่งผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตถึงจักรจากสัญลักษณ์ธรรมจักรในยุคปัจจุบันนิยมสร้างเป็นรูปจักรแห่งพระนารายณ์ ย่อมแสดงถึงยุคปัจจุบันแห่งการปกครองในราชวงศ์จักรี จนกระทั่งถึงการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช แห่งธรรมราชาธิราช ที่พสกนิกรชาวไทยได้สมัญญาพระนามแห่งกษัตริย์ผู้ทรงเป็นธรรมยิ่งกว่าพระราชาทังปวง King of the King (Fine Arts Department, 2012) เพราะทรงไว้ทศพิธราชธรรม ตั้งแต่ทรงได้ขึ้นครองราชย์ ทรงมีพระปฐมบรมราชโองการว่า “เราจะครองแผ่นดิน โดยธรรม เพื่อประโยชน์สุข แห่งมหาชนชาวสยาม” (Thanaporn Sighaneul, 2012) ก็ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงสัญลักษณ์ธรรมจักรในสมัยปัจจุบัน จากการสร้างพระธรรมจักรที่พุทธมณฑลโดยมีก้องล้อมรอบนอกเป็นรูปทรงจักรเช่นเดียวกัน เปรียบได้กับการทรงประกาศให้ชาวโลกทราบว่าพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ โดยทรงยกย่องให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และทรงประพฤติดูอยู่ในธรรมเช่นกัน

3.6 ด้านการศึกษาและส่งเสริมจริยธรรม นอกเหนือจากสัญลักษณ์ธรรมจักรได้กลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาแล้วนั้น ยังได้เป็นต้นแบบแห่งการผสมผสานการใช้ตราสัญลักษณ์ธรรมจักรเป็นอย่างไรที่แพร่หลาย อาทิเช่นการใช้อักษรบาฬี ปณญา โลกสมิ ปชไซโต อันมีเนื้อหาตามในอาภาสูตรว่าด้วยแสงสว่าง หมายถึง ความรู้ทางปัญญาเปรียบดังแสงสว่างที่เลิศที่สุดของโลก (Tipataka, 21/141/209)

โดยได้มีการใช้ตราสัญลักษณ์ธรรมจักรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นต้น เพื่อแสดงถึงคุณค่าแห่งปัญญาความรู้และการส่งเสริมจริยธรรมคุณงามความดีให้ตั้งมั่นในจิตใจของคนไทย เพื่อพัฒนาความเจริญความก้าวหน้าของประเทศไทยนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป ในสังคมไทยได้มีความผูกพันกับสัญลักษณ์ธรรมจักรมาอย่างช้านาน และได้นิยมใช้เป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งการประกาศพระธรรมจักรในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนขององค์พระบรมศาสดา ซึ่งได้มีการหมุนกงล้อแห่งพัฒนาการธรรมจักรเข้ามาสู่ในจิตใจของคนไทยอย่างแนบแน่น อันแสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางพุทธศิลป์อันเป็นเอกลักษณ์แห่งความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ชาติไทย ซึ่งได้สะท้อนในรูปแบบทางด้านงานประติมากรรม วัฒนธรรม ประเพณี และคุณค่าคตินิยมการใช้ธรรมจักรทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสัญลักษณ์ธรรมจักรย่อมแสดงนัยสำคัญของทั้งคุณค่าการปกครองแบบธรรมราชาและคุณค่าหลักธรรมที่ได้แสดงให้เห็นประชาชนได้ศึกษาเพื่ออยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข รวมถึงคุณค่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังนานาประเทศอีกด้วย ย่อมมีนัยแสดงให้ทราบว่าพระมหากษัตริย์ย่อมทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม และทรงคำชูพระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนศาสนาประจำชาติมาที่ยาวนานตลอดรัชสมัยแห่งการปกครองในประเทศไทย รวมถึงสถาบันการศึกษาต่างๆ ได้ใช้ตราสัญลักษณ์ธรรมจักรเป็นของที่แพร่หลายเพื่อส่งเสริมความรู้คู่จริยธรรมอันดีงามในสังคมไทยสืบต่อไป

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

ธรรมจักร มีความหมายที่ครอบคลุมเหล่าธรรมทั้งที่เป็นกุศลธรรมทั้งหมด รวมทั้งความความไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไรๆ ในโลกทั้งสิ้น ซึ่งนิยามแห่งธรรมจักร โดยคนทั่วไปเพียงแค่ทราบถึงความหมายแห่งการแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร หรืออริยสัจ 4 เท่านั้น แต่ความหมายที่แท้จริงนั้นยังรวมถึงหลักธรรมอื่นๆ อีก อาทิเช่น ปฏิจจสมุปบาททั้งสายเกิดและสายดับ ชันธ 5 อยาตนะ เป็นต้น อันเป็นไปเพื่อหยั่งให้ธรรมและจักรตั้งหมุนอยู่ไปได้อันอาศัยโพธิปักขยธรรม 37 ประการ หรือ โดยย่อเพียงอริยมรรค มืองค์ 8 อันเป็นไปเพื่อนำไปสู่หนทางแห่งการพ้นทุกข์ทั้งสิ้น

สัญลักษณ์ธรรมจักร ย่อมเป็นรูปธรรมแห่งความหมายทางพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมเหล่าธรรมแห่งทั้งนามธรรมและรูปธรรมอย่างครบถ้วนบริบูรณ์ สมดังที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรมจักรให้หมุนไปเพื่อการแสดงพระสัทธรรมเปรียบดังเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และมีอาจที่จะมีสัญลักษณ์ใดที่มีความหมายทางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งไปกว่านี้อีก เพราะมีทั้งหลักธรรมและข้อปฏิบัติแห่งโพธิปักขยธรรม 37 ประการ และอริยมรรคอันเปรียบได้กับกำแพงจำนวนสี่ และกงล้อแห่งวิญญูสงสาร เพื่อหมุนเข้าสู่พระนิพพานแห่งคุณ

ในการศึกษาทำให้เกิดการวิเคราะห์หลักธรรมแห่งมรรคเมืองค์ ๘ อันเป็นองค์ธรรมแห่งไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อหยั่งลงในกำแพงจำนวนสี่ของพระธรรมจักรเพื่อให้เกิดผลแห่งการหมุนกงล้อธรรมจักรเข้าสู่สู่คุณแห่งความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมระหว่างธรรมจักร และพรหมจักร มีความหมายเหมือนกัน หรือแตกต่างกัน อย่างไรบ้าง

2.2 ควรศึกษาวิเคราะห์ปริศนาที่ปรากฏบนหัวเสาพระเจ้าอโศกอื่นๆ ได้แสดงความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาด้านไหนอย่างไร หรือเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างไร

References

- Buddhadasa Bhikkhu. (2009). *Buddhist History from Carved Stone*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Company.
- Fine Arts Department. (2005). The Office of National Museums. *Phrapathom Chedi National Museum*. Nakornpathom: Phetkasem Publishing
- Fine Arts Department. (2009). The Office of National Museums. *The Early Buddhist Art of Thailand*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Company.
- Fine Arts Department. (2012). The Office of National Museums. *Dharmarajadhiraja: Righteous King of Kings*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Company.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Tripitaka : Thai version*. Bangkok: MCU Press. [in Thai]
- Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto). (2009). *Chronology of Buddhism in World Civilization*. Bangkok: Palidham Publisher [in Thai]
- Phramaha Udorn Suddhiñño (ketthong). (2011). *The Study of Dhammacakka in Theravada Buddhism*. A Thematic Paper. Mahachulalongkornrajavidyalaya University
- Santisukhwanta, S. (2007). *An Analytical of Study The History of Buddhism with SpecialReference to Dvaravati Period*. Thesis Mahachulalongkornrajavidyalaya University. [in Thai]
- Sighaneul, T. (2012). *Department of Cultural Promotion Online*. Retrieved January 15, 2017 from <https://culture.co.th> [in Thai]
- Suthon, R. (2013). *The Necessary of Bali Study in The Buddhist Lesson*. Bangkok: MCU Press. [in Thai]
- Yupho, T. (1965). *Dhammacakka*. Phra Nakhon: Fine Arts Department Publishing. [in Thai]